

Ton van der Lee

Jan Huygen

**het leven van
de grondlegger
van de VOC**

'Mijn hart drukt nacht en dag om vreemde landen te bezien. Zo weet men wat te vertellen als men oud is. Er is geen tijd kwader versleten, als een jongeman die als een babbock op zijn moeders keuken blijft en niet weet wat armoede is, noch weelde, noch wat de wereld in zich heeft...'

Jan Huygen van Linschoten in een brief aan zijn ouders uit India, 1584

Voorwoord

In de 'Gouden Eeuw' werd Nederland rijk door de zeevaart. Hierbij speelde de Verenigde Oost-Indische Compagnie, de VOC, een hoofdrol. Eind zestiende eeuw waren de Portugezen de enige zeevaarders uit Europa die de route naar de Oost kenden. Het was een geheim dat zorgvuldig werd bewaard totdat een herbergierszoon uit Enkhuizen, Jan Huygen van Linschoten, India op een Portugees schip wist te bereiken en vertrouweling werd van de aartsbisschop van Goa.

De heimelijk gemaakte aantekeningen en kaarten waarmee hij meer dan tien jaar later terugkwam maakten de eerste Nederlandse expeditie naar de oost mogelijk. Niet veel later, in 1602, werd de VOC opgericht.

Tegenwoordig is er veel kritiek op de manier waarop de Nederlanders in de eeuwen daarna in de Oost te werk gingen. Ze gebruikten veel geweld en deinsden zelfs niet terug voor genocide. Een aantal grote namen uit deze periode, zoals Jan Pieterszoon Coen, is in diskrediet geraakt.

Ook elders in de wereld wordt de koloniale geschiedenis tegenwoordig anders gezien. Standbeelden van 'zeehelden' worden neergehaald, geroofde kunst teruggegeven en er wordt gesproken van herstelbetalingen.

Jan Huygen en zijn tijdgenoten zullen er anders over hebben gedacht, maar zonder iets af te doen aan hun durf en ondernemende mentaliteit is het toch tijd voor een heroverweging van hun daden, die van de VOC en van de kolonisatoren die na hen kwamen.

Ton van der Lee, 2025

Hoofdstuk 1

Ik staar naar mijzelf in de spiegel van mijn torenkamer. Wie op mijn leeftijd zijn evenbeeld bestudeert weet hoe hij heeft geleefd. Als zijn blik scherp genoeg is, ziet hij in de diepte van het glas wie hij is. Als hij wijs genoeg is, weet hij wat hij wilde, wat hij kon en wat hij bereikt heeft. Hij weet of hij liefde heeft gegeven en ontvangen. Of hij klaar is voor het einde, of juist on vervuld en daarom bang voor de dood, die ons elk moment kan overvallen.

Gisterochtend, in de grote kerk van Enkhuizen, had de dominee juist daarover een psalm uitgekozen. 'Heer, leer mij hoe vergankelijk ik zij,' zong ik mee, terwijl ik heimelijk om me heen keek.

Daar zaten ze, de brave burgers van onze stad.

Iedereen deed alsof hij opging in zijn lof aan de heer en klemde zijn liedboek vroom tussen de zondags schoongewassen handen, maar ondertussen bespiedde men elkaar vanuit de ooghoeken. Iedereen kent elkaar, iedereen heeft zijn mening klaar. Het is volgens de bijbel alleen aan god om te oordelen, maar hier doet iedereen dat.

En wat denkt men van mij? Soms geloof ik, dat de wereld mij nu al is vergeten. Mij, de beroemde Jan Huygen van Linschoten, de man die werd ontvangen door de Prins van Oranje, die de Staten Generaal toesprak en het oor had van de belangrijkste kooplieden van het land.

Dankzij mijn ontdekkingsreizen en het boek dat ik daarover schreef is de Republiek nu het rijkste land van heel Europa, verrijzen er grote panden langs de nieuw gegraven grachten van Amsterdam en zijn wij heer en meester op de zee, tot in de oost aan toe.

Naast mij zat mijn vrouw Reinu, de burgemeestersdochter, die beneden haar stand is getrouwd. Ik ben slechts een zoon van een eenvoudige herbergier, maar ze had weinig keus. Schaamt zij zich om naast de man te zitten die er niet in slaagde zijn bluf waar te maken? De man, die er de oorzaak van is dat wij tegenwoordig niet meer worden ontvangen door de oude regentenfamilies?

Ik had burgemeester van Enkhuizen kunnen worden, prinselijk raadsheer of zelfs lid van de Staten Generaal, maar in plaats daarvan ben ik afgescheept met een onbetekenend baantje op het stadhuis, dat mijn schoonfamilie voor mij heeft geregeld. Het is eerder be-

doeld om het gezicht van mijn vrouw te redden dan het mijne. The-saurier generaal, het klinkt mooi, maar in de praktijk komt het erop neer dat ik slechts af en toe een handtekening hoef te zetten in de grootboeken die de klerken op het stadhuis opstellen.

Men denkt waarschijnlijk, dat ik mij heb neergelegd bij mijn vernedering en content ben mijn dagen op deze manier verder uit te leven. Maar ik ben pas achtenveertig, en vergeten kan ik niet. De wrok tegen de wereld, die mij zo onrechtvaardig behandeld heeft, woekert in mij voort als een kanker en knaagt aan mijn ziel.

Ik staarde naar de witte kerkpilaren en dacht terug aan India, waar ik zes jaar woonde, aan de blauwe zee, de ruisende palmen, de zoete geur van de jacaranda's, de roep van de waterverkopers bij dage-raad, de lome warmte van de nachtbries, en de ogen van mijn ge-liefde in die dagen, toen ik nog jong was en vol ambitie.

Alles gaat voorbij. Terwijl ik de volgende psalm werktuigelijk meezong, doemde plotseling het gezicht van mijn al lang overleden leermeester voor me op, de oude Lucas Waghenaer, die mij als jonge jongen de liefde voor verre streken, vreemde volkeren en de wonde-ren van de oost bijbracht.

Dat was het moment, waarop ik wist wat mij te doen stond.

De bejaarde Waghenaer, zo herinnerde ik me opeens, kreeg vlak voor zijn dood van de Staten Generaal een Verering, een nationale onderscheiding die maar aan weinigen in de Republiek wordt toe-gekend. Heel Enkhuizen sprak er over. Het was een prachtige oor-konde vol linten en rode zegels, die hij trots aan iedereen liet zien. Men kwam hem ermee feliciteren uit het hele land, uit Amsterdam, Middelburg en Hoorn.

Waarom zou ik met al mijn verdiensten voor de Republiek niet voor die hoogste erkenning in aanmerking komen? Als ik de Staten een fraai geformuleerd rekest voor een dergelijke Verering zou stu-ren zouden ze me bijna niet kunnen weigeren en zou Enkhuizen mij weer bejegenen met het respect dat me toekomt. Dan kon niemand meer om Jan Huygen van Linschoten heen, en konden Reinu en ik weer met opgeheven hoofd over straat.

Ik wend mijn gezicht af van mijn evenbeeld in de spiegel en zet me aan mijn schrijftafel. Mijn rekest om in ere te worden hersteld is in-middels geschreven en verzonden naar Den Haag.

Ik heb zelfs onze beroemde stadgenoot Paludanus, die ooit mijn vriend was, zover gekregen om zijn handtekening onder het document te zetten.

Aanvankelijk reageerde de hooghartige oude man afwijzend op mijn verzoek.

‘Een Verering? Met jouw reputatie?’ zei hij misprijzend. ‘Dat soort onderscheidingen wordt gereserveerd voor mannen die zich hoogst verdienstelijk hebben gemaakt voor het vaderland, en bovendien van onbesproken gedrag zijn. Beide dubieus in jouw geval, zou ik zeggen.’

Toch heb ik hem over weten te halen met een aanwinst voor zijn rariteitenkabinet, een zeldzame, opgezette paradijsvogel die ik in een van mijn kisten uit India bewaarde.

Toen ik de burgemeester de handtekening van Paludanus liet zien, zette ook hij zijn naam onder mijn verzoek, zodat het nu goed aanbevolen onderweg is en een Verering mij eigenlijk niet meer kan ontgaan.

Terwijl ik wacht op antwoord, wil ik proberen mijn herinneringen op papier te zetten. Ik heb behoefte om mijzelf te expliceren aan mijzelf. Ik heb geen antwoord op mijn vragen over de zin van mijn leven en de redenen van mijn val. Ik wil begrijpen hoe en waarom ik geleefd heb.

Ik heb mijn ganzenveren geslepen, de inktpot gevuld, een riem papier laten komen en alle bewoners van ons grote huis verboden, in mijn torenkamer te komen of zich zelfs maar op de wenteltrap die naar boven voert te wagen.

Alleen de kleine Brechtje, het kleinkind van mijn broer Jacob mag mij hier storen. Zij brengt mij geen ongewenste afleiding, geen verwarring, maar licht, vreugde en energie. Zij laat me kijken in de spiegel die niet mijn gezicht, maar mijn ziel reflecteert.

‘Wie ben je?’ vroeg ze mij vanochtend. Een vraag, die alleen een kind stelt. Of misschien een geliefde, als ze werkelijk van je houdt.

Het meest simpele antwoord op die vraag werd gevormd door de eerste woorden die ik schreef in mijn journaal, toen ik als zestienjarige jongen aan boord van een grote handelsbuis Enkhuizen verliet om mijn geluk in Spanje te beproeven. “Jan Huygenszoon, reiziger,” schreef ik op het eerste blad, en daarna de datum: 6 december 1579.

Ik heb het hier voor me liggen, de bladzijden vergeeld door de tropische zon, geteisterd door stormen, uitgeslagen van het zeewater, verkruid door de hitte. Het mag een wonder heten dat ik het al die jaren heb weten te behouden.

Natuurlijk was ik als leerling koopman naar Sevilla gestuurd door mijn vader, maar ik zag mijzelf toch liever als reiziger en avonturier. De hele wereld wilde ik ontdekken. Opvreten, liefst, want de gulzigheid van een zestienjarige kent geen grenzen. Ik wilde verre landen zien en vreemde volkeren leren kennen.

De bemanning van het schip waarop ik de rede van Texel verliet keek bevreemd als ze me zagen zitten schrijven op een rol touw bij de boegspriet, mijn favoriete plek, waar het kraken van de touwen, de opspattende golven en de wind die floot door het want samen de muziek van de zee maakten. Ik kende die muziek en hield ervan, want als jonge jongen was ik vaak mee uit vissen gegaan op onze kleine binnenzee, die nochtans zo verraderlijk is dat er regelmatig schepen vergaan.

Een jongen van zestien die zat te schrijven was een rare zaak. De zeelieden konden er niets van zeggen, want mijn passage naar Spanje was betaald en er werd van mij geen scheepswerk verwacht. De meeste jongemannen van mijn leeftijd konden geen letter lezen of schrijven, maar ik was al van jongs af aan leergierig en las elk boek waar ik de hand op kon leggen. Vooral reisverhalen over vreemde landen hadden mijn interesse.

Ook op de Latijnse school waar mijn vader Huygen mij al vroeg heenstuurde deed ik als vanzelf mijn best en zo was ik op mijn zestiende niet alleen bekwaam in het lezen en schrijven, maar ook in de rudimenten van het Latijn. Rekenen leerde ik al jong in onze herberg, De Vergulde Valck, waar mijn moeder mij liet optellen wat de gasten schuldig waren terwijl zij zelf het bier tapte dat door de meisjes in grote tinnen kroezen werd rondgebracht.

In de verte zag ik de andere schepen van onze vloot. Het waren onveilige tijden en daarom hadden we de rede met tachtig schepen verlaten, zodat wij elkaar konden beschermen. De piraten uit Duinkerken en andere havens waren snel en goed bewapend en verder zuidelijk, voor de Portugese kust, moesten we vrezen voor Moorse aanvallen. Al onze schepen waren dan ook van geschut voorzien.

Zelf hadden we zes lichte kanonnen aan boord.

De kanonnier was een man uit Hoorn met een roodaangelopen gezicht en lange, gele bakkebaarden. Aan zijn linkerhand miste hij drie vingers. Aan iedereen die het horen wilde vertelde hij hoe hij die kwijt was geraakt in een gevecht met een Spaans schip, terwijl hij de stomp trots omhoog hield.

‘We voeren ter hoogte van kaap Finisterre toen ze ons aanhielden, zogenaamd om onze lading in naam van de koning te inspecteren,’ riep hij toen ik aan de beurt was om zijn verhaal aan te horen. Hij was nogal doof en scheen alleen maar te kunnen schreeuwen. ‘In werkelijkheid wilden ze natuurlijk een deel van de vracht in beslag nemen en zelf doorverkopen. Zo zijn de Spanjaarden, verraderlijke honden, anders niet. Maar wij vuurden nog voor ze ons konden enteren. Bij een van de kanonnen, waar ik juist stond, ontplofte het kruid te vroeg en dit is het resultaat.’

Hij duwde de stomp, die begroeid was met gerimpeld, lichtroze vlees, bijna in mijn gezicht en ik deinsde terug.

Gelukkig kwamen wij geen Spanjaarden tegen. Hun houding tegenover Hollandse schepen was dubbelzinnig. Aan de ene kant waren wij hun vijanden sinds de opstand tegen hun bezetting was begonnen, maar aan de andere kant hadden ze ons nodig voor het transport van goederen uit hun overzeese kolonies naar noord Europa.

Vandaar dat ik toch gewoon naar Sevilla kon reizen om daar in de leer te gaan bij mijn twee oudere halfbroers, die er een kleine handelsfirma hadden opgezet. Een baantje dat voor mij niet meer dan een springplank naar een leven vol avontuur zou zijn, zo had ik me voorgenomen.

Ik zag mezelf niet als klerk, belast met het tellen van zakken tarwe of schepels specerijen. Liever stelde ik me voor dat ik het mythische eiland van Sint Brandaan zou ontdekken, dat volgens oude boeken op de rug van een reuzenwalvis groeit. Ook wilde ik naar het land van de schaduwvoeters. Het is daar zo heet, dat zij gewoonlijk op één been staan, en de voet van het andere been, die monsterlijk groot is, boven zich houden als bescherming tegen het zonlicht.

Ja, als jongeman geloofde ik nog in de verhalen die de folio's uit de bibliotheek van mijn geleerde vriend en stadgenoot Lucas Waghe-

naer opdisten. Nu weet ik wel beter. De mensen zijn over de hele wereld hetzelfde, en verschillen hooguit in kleur, haardracht of gewoontes. Maar overal worden zij gedreven door dezelfde gevoelens. Hebzucht, jaloezie, trots, liefde, geilheid, woede en moordlust, om er maar een paar te noemen, komen overal voor en zijn in alle landen eender.

We passeerden de hoofden van Calais in dichte mist. Het was koud en ik stond met mijn wollen mantel om me heen geslagen op de voorplecht te luisteren naar de bellen van de andere schepen, die overal om ons heen weerklonken. Het was bijna windstil. We dreven maar zo'n beetje, en moesten hopen dat we niet op een van de donkere schimmen zouden botsen die af en toe opdoemden in de nevel en zich dan weer verwijderden. Toen stak er een noordwester bries op, de mist scheurde open, en we koersten met toenemende snelheid zuidwaarts. De golf van Biscaye met haar gevreesde stormen was ons goed gezind, en na elf dagen rondde we zonder Moorser piraten te hebben gezien kaap Sint Vincent, de uiterste punt van Portugal.

Onze vloot was inmiddels uitgedund, want een aantal schepen was afgeslagen naar Lissabon, waar vele Hollandse handelshuizen waren. We voeren dicht onder de Spaanse kust en ik stond de hele dag aan dek te kijken naar de wazige bergen van dat mythische land, waar ik zoveel verhalen over had gehoord. Geen ander koninkrijk ter wereld was zo machtig en zo rijk, met haar paleizen en kastelen, haar fabelachtige schatten en de vele wonderbaarlijke zaken die haar schepen aanvoerden uit het verre Amerika, waar nog nooit iemand uit Enkhuizen was geweest. Als de zon onderging in Madrid ging zij op in Mexico, en ging zij onder in Mexico dan ging zij weer op in de Filippijnen, zodat sommigen zeiden, dat koning Philips heerste over een rijk waar de zon altijd scheen.

In al deze zaken had Lucas Waghenauer mij onderricht. Hij was geograaf en kaartenmaker en stond in de Nederlanden, in Engeland en alle andere noordelijke naties in hoog aanzien om zijn kennis van de zeevaart.

Als jonge jongen bezorgde ik regelmatig bier en wijn uit onze herberg bij hem thuis. Op een dag, nadat ik een vaatje bier bij de keuken had afgegeven, waagde ik mij het huis in en bleef dralen bij de deur

van zijn kaartenkamer, die toevallig openstond. Het was een hoog vertrek met ramen op het noorden. Langs de wanden stonden boeken en op enkele grote tafels lagen kaarten, passers, linialen, pennen en andere zaken.

‘Zo jongen, zit jij niet op de Latijnse school,’ vroeg Waghenaeer, een kleine man van een jaar of veertig met korte, bruine krullen, een gerimpeld gezicht en onderzoekende blauwe ogen. Hij zette zijn bril af en legde hem op de tafel.

‘Jazeker, meneer, ik kan al goed lezen,’ antwoordde ik. Ik moet toen een jaar of tien zijn geweest. ‘Maar we hebben op school bijna geen boeken en mijn ouders kunnen ze niet betalen,’ liet ik er brutaal op volgen met een blik op de wanden. Waghenaeer had zeker wel veertig of vijftig boeken, zag ik een oogopslag, een heel bezit.

‘En waarover zou jij dan willen lezen?’

‘Verre landen meneer, en wonderen, en... en monsters,’ wist ik uit te brengen.

Hij begon te lachen, stond op en liep naar zijn boekenkast.

‘Monsters, zo, dat is mooi, daar heb ik hier toevallig een fraai werkje over. Wij noemen dat een Bestiarium.’ Hij trok een dik, in bruin vellum gebonden boek uit de kast en sloeg het open op de tafel. Ik stond nog altijd op de drempel van de kaartenkamer maar hij wenkte me en samen bogen we ons over de gelige pagina’s, waarop de meest vreemdsoortige wezens stonden afgebeeld.

‘Dit is de Griffioen, half leeuw en half adelaar,’ wees hij, ‘en hier, de Fenix, die als hij sterven moet in vlammen opgaat en dan uit zijn eigen as herrijst.’

Zo werden we vrienden, en dat zijn we gebleven, ook nadat ik vele jaren later was teruggekeerd in mijn geboorteplaats.

Na een week kwamen we aan in San Lucar, net zo’n drukke havenplaats als Enkhuizen. We mochten niet meteen aan land maar moesten wachten tot de douane onze lading had geïnspecteerd. Ik liep ongeduldig heen en weer en snoof de zoete lucht van bloesems op die aanwoei van de wal.

Eindelijk mocht ik van boord. Op het strand zaten vissers met blote voeten hun netten te boeten. Vis hing op houten rekken te drogen. Ik liep het stadje in, waar alles anders was dan bij ons. De mensen

waren kleiner en donkerder. De witte huizen hadden rode daken, ijzeren traliewerk voor de ramen en balkons met fijn houtsnijwerk. Soms stond een van de brede, eikenhouten deuren naar de straat open en had ik zicht op een binnenplaats, waar een fontein klaterde onder een hoge, schaduwrijke boom.

Ik zwierf door de smalle straatjes, waar pakezels en hun vloekende drijvers zich verdrongen, want San Lucar is de overslagplaats voor de stad Sevilla, die enkele dagreizen landinwaarts ligt. Ik had nog nooit zoveel van die dieren gezien en keek met verbazing toe hoe ze soms midden op straat koppig bleven staan terwijl de drijver een regen van stokslagen op hun schonken deed neerkomen.

Het was eerste kerstdag en overal waren kerkdiensten aan de gang. Tot twee keer toe moest ik me in een nauwe straat plat tegen een muur drukken voor een processie. Aan het hoofd van de processie's liepen priesters, die met wierookvaten zwaaiden en gebeden prevelden. De voorste hield een groot, gouden kruis in de lucht. Daarna volgden vier gewichtig kijkende mannen in gewaden met geborduurde kruizen. Ze torsten een met bloemen bedekte baar waar een Mariabeeld met een lange witte jurk en een gouden kroontje op stond. Dan volgde er een stoet mannen en vrouwen met gebogen hoofden. Helemaal achteraan liepen de kinderen.

'Allemaal poppenkast,' zou mijn vader hebben gezegd. Hij was niet voor niets uit het katholieke Haarlem vertrokken. De grond werd de protestanten daar te heet onder de voeten, en Enkhuizen konden wij ons geloof vrij uitoefenen.

Mij maakte het allemaal niet zoveel uit. In Spanje kon ik me maar beter aan de katholieke gebruiken houden, en ik sloeg dan ook bij elke processie of kerk die ik passeerde een kruis. Ik beschouwde dat niet als hypocrisie, want ik was er toen al van overtuigd dat de god van de protestanten dezelfde is als die van de papen.

Op de pleintjes groeiden palmbomen die ruisten in de warme wind. In de schaduw stonden kramen waar groente en fruit werd verkocht, en er lagen allerlei vruchten die ik nog nooit had gezien. Een oude vrouw met een strohoed sneed een ronde oranje vrucht voor me in vier stukken en gaf me er een. Ik bekeek het stuk fruit, dat vochtig schitterde in de zon, van alle kanten, rook, en likte er toen aan. Het vrouwtje begon te lachen en zette haar tanden in een

van de andere stukken. Ik volgde haar voorbeeld en een zoetzure smaak die me verrukte spatte in mijn mond. Sap droop over mijn kin, ik nam een tweede, gretige hap en toen vulde mijn mond zich onverwacht met een wrange, bittere smaak. Ik spuugde alles met een vies gezicht op de grond. Het vrouwtje moest weer lachen en liet me zien, hoe ik het vruchtvlees van de schil moest eten en de buitenkant van deze wonderbaarlijke vrucht kon weggooien. '*Naranja*,' zei ze. '*Naranja*.' Het was mijn eerste woord Spaans.

Zo zwierf ik door San Lucar, zonder op te vallen, want in die stad, zoals in alle havensteden over de hele wereld, verbaast niemand zich over een vreemdeling. Toen ik honger kreeg ging ik terug naar ons schip, want ik had wel wat geld van huis meegekregen, maar kende de taal niet en vreesde te veel te betalen als ik zomaar een herberg in zou gaan.

Onze lading werd inmiddels gelost. We hadden graan, tonnetjes zoute haring, kaas en touw bij ons. Spaanse sjouwers met bloot bovenlijf brachten ondertussen vaten rode wijn, kokosnoten en andere overzeese produkten aan boord.

'Morgen door naar Sevilla,' schreeuwde de kanonnier tegen me, terwijl ik een stuk brood en een paar haringen van de koksmaat kreeg.

Die avond sliep ik aan dek in de zoele warmte van een bries die de geuren van het binnenland met zich meedroeg. Ik dacht even aan Enkhuizen, waar het nu wel zou vriezen, en de ijzige wind rond de huizen gierde. Ik zag mijn vader en moeder voor me, mijn jongere broer en zus, samen bij de haard. Ik miste ze niet. Vandaag had ik voor het eerst voet op vreemde kust gezet. Ik voelde me sterk en vrij, en alles was mogelijk.